

Oikeusministeriö

10/4.1/12

28.6.2012

**Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan lausunto oikeusministeriön arviomuistiosta
Raiskausrikosten lainsäädännölliset muutostarpeet**
(OM Selvityksiä ja ohjeita 25/2012)

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta (TANE) kiittää oikeusministeriötä lausuntopyynnöstä.

Lähtökohtaisesti oikeusministeriön arviomuistio sisältää kannatettavia uudistusehdotuksia. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta pitää kuitenkin valittavana, että muistiossa ei ehdoteta suostumuksen puutteen lisäämistä raiskausrikosten tunnusmerkistöön. Neuvottelukunta haluaakin lausunnossaan nostaa seuraavat täydentävät huomiot liittyen seksuaalirikoslainsäädännön uudistusta koskevaan muistioon.

Seksuaalinen väkivalta on voimakkaasti sukupuolittunut ilmiö. Uhritutkimusten perusteella seksuaalinen väkivalta kohdistuu pääosin naisiin. Naisista seksuaalista väkivaltaa on 15 vuotta täytettyään kokenut 18,2 % ja miehistä 2,5 %. (Tuhansien iskujen maa, 2010.) Ruotsalaisen tutkimuksen (Hon hen han, 2010) mukaan transsukupuoliset ihmiset ja sukupuoli-identiteetistään epävarmat henkilöt altistuvat muita suuremmassa määrin väkivallalle ja seksuaaliselle kaltoinkohtelulle.

Sukupuoliyhteyden määritelmä

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta kannattaa ehdotettua sukupuoliyhteyden määritelmän laajentamista siten, että vastaisuudessa myös esineellä tai muulla ruumiinosalla kuin peniksellä tehty tunkeutuminen peräaukkoon määritellään raiskaukseksi. Tällaisen teon määrittely seksuaaliseen tekoon pakottamiseksi tai pahoinpitelyksi on riittämätön, eikä se ole millään tapaa oikeasuhtainen, kun otetaan huomioon teolla aiheutettu seksuaalisen itsemääräämisoikeuden loukkaus sekä teon kivuliaisuus ja nöyryyttävyys.

Neuvottelukunta esittää pohdittavaksi, voitaisiinko määritelmää uudistaa yksityiskohtaisen luetteloinnin sijaan siten, että se ohjaisi ottamaan laintulkinnassa huomioon nykyistä paremmin teon vakavuuden seksuaalisen itsemääräämisoikeuden loukkauksen näkökulmasta. Seksuaalisen itsemääräämisoikeuden loukkauksen vakavuus tulisi ottaa nykyistä painokkaammin huomioon myös kvalifiointiperusteiden muotoilussa.

Sukupuolilyhteyteen pakottaminen

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta pitää ehdotettua sukupuolilyhteyteen pakottamispykälän siirtoa osaksi raiskauksen perustunnusmerkistöä riittämättömänä. Sukupuolilyhteyteen pakottaminen raiskauksen lievänä tekemuotona on varsin ongelmallinen, sillä toisen seksuaalisen itsemääräämisoikeuden ohittaminen sukupuolilyhteyteen pakottavana tekona ei neuvottelukunnan näkemyksen mukaan voi koskaan olla lievä.

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta esittääkin sukupuolilyhteyteen pakottamista koskevan RL 20:3:n 1 momentin poistamista. Perustekomuotoisen raiskauksen rangaistusasteikko on varsin joustava (1-6 vuotta vankeutta), ja se mahdollistaa myös sellaisten tekojen käsittelyn, jotka aiemmin olisivat tulleet sovellettaviksi sukupuolilyhteyteen pakottamispykälän mukaan. Yleinen rikoslain systematiikka ei myöskään edellytä kolmiportaista törkeysasteikkoa.

Muutos olisi merkityksellinen erityisesti lähi- ja parisuhteissa tapahtuvien raiskausten määrittelyn kannalta. Mitä läheisempi tekijän ja uhrin välinen suhde on ollut, sitä suurempia vaikeuksia rikosoikeusjärjestelmällä on tunnistaa ja tunnustaa teko raiskaukseksi. Parisuhteessa tapahtunut seksuaalinen väkivalta tulkitaankin herkästi sukupuolilyhteyteen pakottamiseksi. Kuitenkin tämän lainkohdan nojalla on tuomittu sellaisista teoista, jotka sisältävät melko vakavaksi luokiteltavaa väkivaltaa tai hyväksikäyttöä.

Lähi- ja parisuhteissa tapahtuneet raiskaukset ovat korostuneesti piilorikollisuutta ja niistä ilmoittaminen on uhrille erityisen vaikeaa. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta korostaa, että lähi- ja parisuhteissa tapahtuvaan seksuaaliseen väkivaltaan on pystyttävä puuttumaan aiempaa tehokkaammin ja ymmärrystä siihen liittyvistä erityispiirteistä on vahvistettava niin lainsäädäntöä uudistamalla kuin viranomaisia kouluttamalla.

Suostumus

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta katsoo, että suostumuksen puute on otettava osaksi raiskausrikosten tunnusmerkistöä. Kuten vuoden 1998 seksuaalirikoksia koskeneen kokonaisuudistuksen esitöissä painotetaan, rikoslain 20 luvun keskeinen tehtävä on suojata yksilön seksuaalista itsemääräämisoikeutta. Oikeudellisilla toimijoilla on kuitenkin yhä edelleen vaikeuksia tunnistaa seksuaalista väkivaltaa ja ymmärtää sen aiheuttamia seurauksia. Seksuaalisen itsemääräämisoikeuden ja yleisemmin ihmisoikeuksien suojan vahvistamisen kannalta olisi keskeistä, että suostumus mainittaisiin nimenomaisesti laintasolla.

Tunnusmerkistön muuttaminen suostumuksen huomioon ottavaksi vastaisi myös nykyistä paremmin kansainvälistä kehitystä. Suostumuksen keskeisyyttä korostavat esimerkiksi arviomuistiossakin käsitellyt Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen päätös vuodelta 2003, Ruandan ja Jugoslavian tilapäisten sotarikostuomioistuimien raiskausrikoksia koskevat ratkaisut, Euroopan neuvoston naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta tehdyn yleissopimuksen 36 artikla sekä CEDAW-komitean päätökseen sisältyvät suositukset (Karen Tayag Vertido vs. Filippiinit). Suomea selkeämmin suostumuksen puute otetaan huomioon esimerkiksi Iso-Britannian lainsäädännössä.

Neuvottelukunta pitää valitettavana, että arviomuistiossa otetaan varsin kielteinen kanta suostumuksen puutteen lisäämiseksi raiskausrikosten tunnusmerkistöön. Tätä perustellaan esimerkiksi sillä, että tällöin oikeuskäsittelyssä alettaisiin kiinnittää korostuneesti huomiota raiskauksen kohteena olleen henkilön toimiin. Kuitenkin tutkimusten mukaan (Kainulainen 2004 & 2010) jo nykyisin sekä esitutkinnassa että oikeuskäsittelyissä arvioidaan yleisesti halusiko uhri sukupuoliyhteyttä vai ei. Erityisesti käsittelyssä annetaan painoarvoa uhrin toiminnalle sekä teon aiheuttamille seurauksille uhrissa.

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta katsoo, että suostumuksen puuttuminen on esitetty arviomuistiossa tarpeettoman monimutkaisena ja vaikeana määritellä, jolloin myös sen sisällyttäminen lakitekstiin näyttäytyy mahdottomana. *Neuvottelukunta huomauttaa, että mahdollisia tapoja säätää suostumuksen puuttumisesta on lukuisia, eivätkä sääntelyvaihtoehdot tyhjenny muistiossa esitettyyn kolmeen malliin. Vapaasta tahdosta annettu suostumus sukupuoliyhteyteen tai muuhun seksuaaliseen tekoon on keskeinen yksilön seksuaalisen itsemääräämisoikeuden suojan kannalta. Siksi keskustelua erilaisista vaihtoehdoista sisällyttää suostumus raiskausrikosten tunnusmerkistöön on jatkettava.*

Tutkimusten mukaan naiset ovat turvautuneet mitä erilaisimpiin keinoihin pyrkivänsä vastustamaan sukupuoliyhteyttä. He ovat yrittäneet paeta, taistella vastaan, huutaa apua tai rauhallisesti puhuelemalla yrittää saada miehen luopumaan aikeistaan. Nainen on myös useaan otteeseen saattanut kieltää miestä jatkamasta lähentelyä ja todeta, ettei hän halua sukupuoliyhteyttä. Nainen on myös saattanut rimpuilla, pitää tiukasti kiinni vaatteistaan, potkia, raapia, kynsiä, purra ja lyödä. Kaikki tällaiset seikat kertovat selkeästä suostumuksen puuttumisesta. (Kainulainen 2004, Kainulainen 2010.)

Voimassaoleva raiskausrikosten tunnusmerkistö ja tekomuotojen välinen törkeysarvostelu rakentuu nimenomaan pakottamiseen liittyvän väkivallan vakavuuteen. Raiskausrikoksia käsittelevissä tutkimuksista (Kainulainen 2004 & 2010) ilmenee, että käytännössä jo lieväkin väkivalta tai sillä uhkaaminen voi riittää naisen tahdon murtamiseen. Tämä korostuu erityisesti yksityisessä tilassa tapahtuneissa raiskauksissa, joissa uhrin tahdon murtaminen ei yleensä edellytä väkivallan käyttöä tai sillä uhkaamista, sillä tilanne on jo muutenkin uhrille erittäin pelottava. Seksuaalisen väkivallan uhri saattaa lamaantua, eikä hän kykene toimimaan tai edes puhumaan tilanteessa.

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta toteaa, että voimassaolevan RL 20 1:n 2 momenttiin kirjattu lisäedellytys on ongelmallinen yksilön seksuaalisen itsemääräämisoikeuden puolustamisen kannalta. Momentissa edellytetään, että raiskauksen uhri on kykenemätön puolustamaan itseään tai muodostamaan tai ilmaisemaan tahtoaan. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että uhrin on oltava huumattuna, unessa tai muuten lähes täydellisen toimintakyvyttömässä tilassa. Jos uhrin toimintakyky sen sijaan on tallella, voidaan hänen edellyttää voimassa olevan raiskauserittelyn mukaan puolustautumista raiskaajaa vastaan.

Neuvottelukunta korostaa, että tällaisesta vanhakantaiseen ajattelumalliin perustuvasta sääntelystä on päästävä eroon. Se ei suojaa tehokkaasti yksilön seksuaalista

itsemääräämisoikeutta, vaan pahimmassa tapauksessa toimii tarkoituksensa vastaisesti, jolloin suostumus tekoon katsotaan annetun, ellei uhri ole puolustautunut riittävästi tai ollut täysin toimintakyvytön. Suostumuksen lisääminen keskeiseksi tunnusmerkistötekijäksi olisi omiaan parantamaan uhrin oikeusturvaa ja pakottaisi lainsoveltajaa ulottamaan tekohetkellä vallinneiden olosuhteiden tarkastelun huomattavasti nykyistä laaja-alaisemmaksi.

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta painottaa raiskausrikosten aiheuttavan uhrille usein vakavia ja pitkäkestoisia psyykkisiä seurauksia riippumatta raiskaajan käyttämästä fyysisen väkivallan määrästä.

Nykyisen sääntelyn ongelmia lähi- ja parisuhteiden kannalta

Suurimmassa osassa raiskauksista tekijä ja uhri tuntevat toisensa entuudestaan, mutta nykyinen, väkivallan käyttöä tai sen uhkaa painottava lain muotoilu soveltuu pikemminkin tuntemattoman suorittamaan väkivaltaiseen yllätyshyökkäykseen. Väkivallan käytön tai sillä uhkaamisen korostuminen lainsäädännössä ohjaa rangaistuskäytäntöä siihen suuntaan, että puolison tai muun tutun osuus tekijöistä raiskaustuomioiden kohdalla alenee sitä mukaa, mitä vakavammaksi luokitellusta raiskausrikoksen tekemuodosta on kyse. Kuten Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksesta (2012) ilmenee, sukupuoliyhteyteen pakottamisesta annetuissa tuomioissa tekijöinä on ollut lähes yksinomaan uhrin puoliso, seurustelukumppani tai tuttu. Törkeän raiskauksen tapauksissa sen sijaan valtaosassa tapauksista tekijä oli uhrille ennestään tuntematon.

Uhrin tunteva tekijä pystyy olosuhteita hyväksikäyttämällä murtamaan uhrin tahdon, eikä hänen tarvitse välttämättä käyttää fyysistä väkivaltaa teon suorittamiseksi. Seksuaalinen väkivalta on aina traumaattinen kokemus, mutta puolison, sukulaisen tai muun läheisen tekemänä teko saattaa haavoittaa uhria vielä syvemmin aiheuttaen korostunutta turvattomuuden tunnetta ja epäluottamusta muita ihmisiä kohtaan.

Seksuaalinen väkivalta on usein erottamaton osa parisuhteessa tapahtuvaa väkivallan jatkumoa. Parisuhteessa sukupuoliyhteyteen alistuminen vasten tahtoaan voi olla uhrin selviytymisstrategia, jolla hän pyrkii välttämään vielä laajamittaisemman väkivallan ja nöyryytyksen. Parisuhteeseen voi liittyä myös esimerkiksi taloudellista riippuvaisuutta toisesta, mikä voi heikentää väkivallan uhriksi joutuvan puolison seksuaalisen itsemääräämisoikeuden tosiasiallista puolustamista.

On arvioitu, että seksuaalisesta väkivallasta kertominen on usein uhrille vaikeampaa verrattuna esimerkiksi muihin parisuhdeväkivallan kokemuksiin. Väkivallan kokemuksia mittaavien uhritutkimusten tulosten on tulkittu aliarvioivan seksuaalisen väkivallan yleisyyttä. Esimerkiksi Usko, toivo, hakkaus -naisuhritutkimuksen (1998) vastaajista 18,7 % ilmoitti entisen puolison käyttäneen seksuaalista väkivaltaa, mutta 20 % jätti vastaamatta tähän kysymykseen.

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta toteaa, että suostumuksen puuttumisen ottaminen laissa keskeiseksi kriteeriksi parantaisi rikoksen uhrin asemaa. Tällöin myös lain tasolla tuotaisiin julkilausuttuna toteamus sen puolesta, että uhrin tahdon murtaminen ei edellytä fyysisen väkivallan käyttämistä tai sillä uhkaamista. Lisäksi *myös seksuaaliseen tekoon pakottamisen 2 momentti (RL 20:4) olisi aiheellista määritellä suostumuksen puuttumista painottaen.*

Seksuaalirikoslainsäädännön uudistamisen yhteydessä olisi pohdittava nykyistä painokkaammin, miten parisuhteessa tapahtuneen seksuaalisen väkivallan tunnistamista ja tunnustamista voitaisiin vahvistaa. Tekorikollisuuden tarkastelu on usein pistemäistä ja sopii huonosti parisuhteessa pitkään jatkuvaan väkivaltaan, joka liittyy keskeisesti vallan väärinkäyttöön, toisen kontrollointiin ja alistamiseen. Tähän väkivallan jatkumoon kuuluu usein myös puolisoon kohdistuva seksuaalinen väkivalta.

Törkeä raiskaus

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta kannattaa ehdotusta, että raiskauksen kohdistuminen alaikäiseen tekisi lähtökohtaisesti raiskauksesta törkeän. Neuvottelukunta korostaa, että kvalifiointiperusteen tulee koskea kaikkia alle 18-vuotiaita YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen määritelmän mukaisesti. Lisäksi alaikäisten tehokas suojele aikuisten heihin kohdistamilta seksuaalisilta teoilta edellyttäisi lainlaatijalta nimenomaista mainintaa siitä, että teon kohdistuminen alaikäiseen ei tarvitse olla tahallista vaan tekijän tuottamus riittää.

Lähisuhteissa koettu seksuaalinen väkivalta on uhrilleen erityisen traumatisoivaa. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta ehdottaakin, että raiskauksen kvalifiointiperusteisiin lisättäisiin tekijän ja uhrin välinen suhde, jolloin esimerkiksi parisuhteessa tapahtunut teko voitaisiin katsoa lähtökohtaisesti törkeäksi raiskaukseksi. Lisäksi uhrin haavoittuvan aseman hyväksikäyttäminen tulisi ottaa nykyistä painokkaammin huomioon arvioitaessa raiskauksen törkeysasteikkoa.

Syyte oikeus

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta pitää ensiarvoisen tärkeänä kaikkien seksuaalirikosten muuttamista virallisen syytteen alaiseksi sekä asianomistajan vakaantahdon pykälän poistamista. RL 20 luvun 11 ja 12 § poikkeavat perustavanlaatuisesti rikoslain yleisestä linjasta jättäen vakavassa rikosasiassa vastuun ja harkintavallan asian tutkimisesta rikoksen uhrille. Uudistus on myös olennainen Suomea sitovan Euroopan Neuvoston naisiin kohdistuvan ja perheväkivallan vastaisen yleissopimuksen toimeenpanon kannalta.

Ehdotetuilla syyteoikeuden muutoksilla olisi uhrin oikeusturvaa vahvistava vaikutus. Seksuaalisen väkivallan uhri kokee helposti rikosprosessin jatkamisesta päättämisen erityisen kuormittavaksi. Sen sijaan rikoksen uhri voi kokea erityisen huojentavaksi poliisin arvion siitä, että kyse on yleisen syytteen alaisesta rikoksesta, eikä rikoksen uhrin tarvitse tehdä päätöstä rikosvastuun toteuttamisesta. (Honkatukia 2011.) Syyteoikeuden muutosta puoltaa myös Kainulaisen (2004) tutkimuksen havainnot vuoden 1998 rikoslain uudistuksesta, jolloin raiskausrikokset muutettiin virallisen syytteen alaiseksi. Uudistuksen havaittiin helpottavan raiskauksen uhrin asemaa, ja samalla se tehosti myös poliisin toimintaa.

Ehdotuksia uusiksi selvityskohteiksi

Raiskauksia koskevista rikosilmoituksista tehdään paljon syyttämättäjättämispäätöksiä puuttuvaan näyttöön vedoten. Lisäksi käräjäoikeudet hylkäävät syytteitä selkeästi yleisemmin raiskausrikosten kohdalla verrattuna muihin rikoksiin. Syyteoikeuden toteuttamisesta on kuitenkin hyvin niukalti tutkimustietoa. Perustekomuotoisesta raiskauksen yrityksestä annetaan vuosittain 10-20 tuomiota. Raiskauksen arvioiminen yritykseksi vaikuttaa rangaistuskäytäntöön, mutta tutkimustietoa siitä, miten yhdenmukaista tekojen oikeudellinen arviointi on ollut, ei kuitenkaan ole saatavilla.

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta ehdottaa selvitettäväksi, miten syyttäjien toimintaa seksuaalirikosten käsittelyssä voitaisiin kehittää ja mistä ilmeisen yleiset syyttämättä jättämiset sekä syytteiden hylkäämiset seksuaalirikosten osalta tarkemmin ottaen johtuvat. Lisäksi raiskauksen yrityksestä annetut tuomiot olisi sisällytettävä tarkasteluun jatkossa.

Konkreettinen esimerkki syyttäjän työn kehittämisestä voisi olla Kainulaisen (2004) tutkimuksessaan esittämä ehdotus, että syyttäjä voisi tarvittaessa syyteharkintavaiheessa tavata henkilökohtaisesti raiskauksen uhrin, jotta syyttäjä pystyisi arvioimaan raiskauksen uhrin kertomusta muullakin tavalla kuin ainoastaan kirjalliseen esitutkintapöytäkirjaan perustuen.

Poliisin, syyttäjien ja tuomarien sensitiivisyyskoulutus

On ilmeistä, että oikeudellisten toimijoiden ammattitaidossa käsitellä seksuaalista väkivaltaa on parantamisen varaa. Esimerkiksi raiskausten tunnusmerkistöjen valinnassa on selkeitä alueellisia eroja, mikä vaikuttaa myös rangaistuskäytäntöön. Lainsäädännöllisiä uudistuksia on tärkeää tukea systemaattisella ja laaja-alaisella poliisin, syyttäjien ja tuomareiden sensitiivisyyskoulutuksella seksuaalisen väkivallan erityispiirteiden hahmottamiseksi.

Hallituksen esityksen laatiminen

Tasa-arvoasian neuvottelukunta pitää ensiarvoisen tärkeänä, että arviomuiston ja siihen saatujen lausuntojen pohjalta annetaan hallituksen esitys tämän hallituskauden aikana. Hallitus on hallitusohjelmassaan sitoutunut vahvistamaan itsemääräämisoikeutta loukkaavien rikosten ennaltaehkäisyä ja uudistamaan seksuaalirikoslainsäädäntöä siten, että se turvaa paremmin seksuaalisen itsemääräämisoikeuden.

Lisäksi 14.6.2012 hyväksytyssä hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa todetaan, että "Seksuaalirikoslainsäädäntöä uudistetaan siten, että se turvaa paremmin seksuaalisen itsemääräämisoikeuden. Uudistustyössä arvioidaan myös kaikkien seksuaalirikosten siirtämistä virallisen syytteen alaisiksi ja kategoriasta 'pakottaminen sukupuliyhteyteen' luopumista sekä otetaan huomioon naiseen kohdistuvan väkivallan vähentämishjelman tähän liittyvät toimet".

Lähteitä:

Heiskanen, Markku; Piispa Minna (1998) Usko, toivo, hakkaus. Kyselytutkimus miesten naisille tekemästä väkivallasta. Helsinki: Tasa-arvoasiain neuvottelukunta & Tilastokeskus Oikeus 1998:12.

Heiskanen, Markku; Ruuskanen Elina (2010) Tuhansien iskujen maa - Miesten kokema väkivalta Suomessa. Helsinki: Heuni.

Hon hen han. En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner (2010) Stockholm: Ungdomsstyrelsen 2010:2.

Honkatukia, Päivi (2011). Uhrin rikosprosesseissa. Haavoittuvuus, palvelut ja kohtelu. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 252.

Kainulainen, Heini (2004). Raikattu? Tutkimus raiskausten käsittelemisestä rikosprosessissa. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 212 & Tilastokeskus Oikeus 2004:16.

Kainulainen, Heini (2010). Esitelmä Amnestyn tilaisuudessa 8.3.2010 Lasipalatsissa Helsingissä.

Lappi-Seppälä, Tapio; Hinkkanen, Ville (2004). Selvityksiä raiskausrangaistuksista ja rangaistuskäytännön yhtenäisyydestä. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 61.

OM 2012. Selvityksiä raiskausrikoksista. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 13/2012.

Jukka Relander
puheenjohtaja

Hannele Varsa
pääsihteeri